

„КОГА ЌЕ НАТЕЖНЕ ПАЈАЖИНАТА“

**Младите, невработеноста
и социјалниот живот
во исчекување
во поствоената
и постсоцијалистичка
Босна и Херцеговина**

Д-р Азра Хромациќ,
Вонреден професор
Отсек за Антропологија
Маквел Школа за Граѓанство
и Јавни Работи
Универзитет во Сиракуза

„ONLY WHEN THE SPIDER WEB BECOMES TOO HEAVY“

**Youth, Unemployment
and the Social Life
of Waiting in Postwar
and Postsocialist
Bosnia-Herzegovina**

Azra Hromadzic, Ph.D.
Assistant Professor
Department of Anthropology,
Maxwell School of
Citizenship and Public Affairs
Syracuse University

Вовед

Социо-политичкото и економско-то опкружување во кое созреаат младите Босанци изникна како резултат на пошироко реструктурирање од социјализам кон неолиберализам, и од војна кон поствоено уредување на државата. Овој кршлив и несигурен контекст на „дупла транзиција“ (Gligorov 2000) предизвика политичка и економска несигурност, која остави огромен број млади граѓани без ориентација и неподготвени да влезат во битка за социјална добросостојба. Останати без социјалистичка влада која би се погрижила за нивните основни потреби, перспективи и вработува-

Introduction

The socio-political and economic environment in which young Bosnians come of age emerged as a result of larger global restructuring from socialism to neoliberalism, and from war to postwar external state-making. This fragile and uncertain context of „double transition“ (Gligorov 2000) encourages political and economic uncertainty, which leaves many youth citizens disoriented and unprepared to engage in a fight for social welfare. Left without a socialist government to take care of their basic needs, prospects and employment, many young people, exhausted by the le-

ње, многу млади луѓе, исцрпени од наследените воени трауми и истоштени од постојаната битка за „гол живот“ (Agamben 1998), основниот физички и економски опстанок, се наоѓаат во состојба на континуирана невработеност. Како резултат на ова, се повлекуваат од каква било политичка јавност истовремено „пасивно“ чекајќи да пристигнат подобри времиња и/или надевајќи се засекогаш да заминат „на друго место“ (Jašarević n.d.).

Сложените и повеќенасочни одговори на младината на нивната поствоена и постсоцијалистичка дилема често се јавуваат како популарен предмет на истражување: различните политики (види подолу) и некои академски проучувања на Босна и Херцеговина¹ и другите земји од Балканот го истражуваат „проблематичниот“ однос на младите, како што се апатија, незадоволство и повлекување, кон нивното општество и политичката не/активност претставена поопшто (види, меѓу другите, Фок 2011; Friedman и др. 2004; Greenberg 2010, 2011; Kurtović 2011). Овој интерес често води до изразување „загриженост за младите,“ која е посебно видлива во низа извештаи за политиките во однос на алармантно ниво на невработеност во современа Босна и Херцеговина (види, помеѓу другите, ОИА 2005; УНДП 2000, 2003, 2012; ОИА 2005; Светска Банка 2013). На при-

gacies of war traumas, and worn-out from the undergoing struggles for “bare life” (Agamben 1998) – rudimentary physical and economic survival – find themselves perpetually unemployed. As a result, they withdraw from any political public while „passively“ waiting for better times to arrive and/or hoping to permanently leave their „elsewhere state“ (Jašarević n.d.).

The complicated and multidirectional responses of youth to their postwar and postsocialist predicament are also emerging as popular objects of study: multiple policy and some academic research on Bosnian-Herzegovina and other Balkan countries examine youth’s „troubling“ relationship—such as apathy, discontent, and withdrawal—to their society and political (in)action more broadly conceived (see, among others, Fox 2011; Freedman et al. 2004; Greenberg 2010, 2011; Kurtović 2011). This interest leads to frequent articulations of the „concern about youth,“ especially visible in numerous policy reports on the alarming levels of unemployment in contemporary Bosnia-Herzegovina (see, among others, OIA 2005; UNDP 2000, 2003, 2012; World Bank 2013). For example, the UNDP’s website states: “Unemployment in Bosnia and Herzegovina is one of the most important issues for young people, according to the latest Bosnian government statistics, more

мер, на вебсајтот на УНДП стои дека: „Невработеноста во Босна и Херцеговина е еден од најважните проблеми за младите, според најновата статистика на Владата на БиХ повеќе од 517.000 луѓе се без работа, и најмногу од нив се младите на Босна” (УНДП 2012:1). Слично поразителни се и процнките на Indexmundi кои официјалната стапка на невработеност во Босна за 2011 ја ставаат на 43,3% (Indexmundi 2011). Овие цифри ги потврдува и Светската Банка која неодамна објави дека „Бројот на младата популација² во Босна и Херцеговина изнесува околу 950.000 (околу четвртина од вкупната популација). Од овој број, околу 57% се невработени“ (Светска Банка 2013).

Овие алармни податоци кои се често дадени вон контекст а потоа се рециклираат преку локални, регионални и транснационални медиуми со застрашувачки наслови, како на пример, онаа вест на NBC од 2009 год. под наслов „стапката на невработеност во Босна е 43 проценти и расте.“ Овие вознемирувачки, (можеби реални) проекции укажуваат дека Босна - Херцеговина постојано тоне кон амбисот, а овие проекции имаат моќ да влијаат на јавното мислење. Со други зборови, тие се користат како алатки за популарна вежба при дијагностицирање на државата и нејзината младина, симатично илустрирана во следна-

than 517,000 people are out of work – most of them are Bosnian youth” (UNDP 2012:1). Similarly devastating are the Indexmundi estimates which put Bosnian-Herzegovinian official unemployment rate for 2011 at 43.3% (Indexmundi 2011). These numbers are underscored by the World Bank’s recent statement that „Bosnia and Herzegovina has a youth population estimated at 950,000 (roughly a quarter of the national figure). Of that number, approximately 57% are unemployed“ (World Bank 2013). The report continues:

Current economic trends in Bosnia and Herzegovina are having a particularly negative impact on the country’s youth. Many young people who complete vocational or tertiary education in BH are not able to find a job in a relevant profession, while many others turn to low quality jobs in the informal – or shadow – economy. Less than half of all employed people below the age of 29 manage to find work in a field in which they were educated – leading to a high rate of youth migration out of the country (World Bank 2013).

These descriptive, often un-contextualized and alarming numbers are then problematically recycled through local, regional and transnational media with frightening headlines, such as the NBC’s article titled „Bosnia’s jobless rate at 43 percent and rising“ (NBCNEWS .com. 2009). These distressing (if possibly real-

та изјава на Светската Банка:

Постојните економски трендови во Босна и Херцеговина имаат посебно негативно влијание на младината во земјата. Многу млади кога завршуваат средно или високо образование во БХ не можат да најдат работа во својата професија, а многу други се решаваат за нискоквалитетни работни места во неформалната (сива) економија. Помалку од половина од сите вработени лица помлади од 29 години успеваат да најдат работа во областа за која се школувале, што води до висока стапка на миграција надвор од земјата (Светска Банка 2013).

Без намера да ги ублажам овие статистички прибрани дискурси, или да ги ублажам потешкотиите со кои се соочуваат многу млади Босанци, ја заговарам тезата дека овие извештаи и анализи се чинат непотполни од два главни аспекти: прво, забораваат да ги сместат овие статистички наративи во нивниот поширок историско-културен контекст на (пост) Југословенските општества. Второ, тие не прават разлика помеѓу тенката но повеќеслојна текстура и единствени капацитети за дејствување, вклучително повлекување и неучество, на невработената младина.

Надоврзувајќи се на 18-те месеци етнографска теренска работа во поствоена и постсоцијалистичка Босна - Херцеговина (2005-2006), оваа статија се впушта во (екстра)

istic) media projections significantly impact the public opinion. In other words, they are used as tools for popular exercise in the diagnostics of the state and its youth, who are frequently described as not only unemployed but also (politically) lethargic: „Western humanitarian workers repeatedly comment on what is perceived as widespread apathy among young Bosnians, who either seem reluctant to make change happen or feel inadequate to do so“ (The Christian Science Monitor 2002:2). Similar, Balkan Insight reports that young people in Bosnia-Herzegovina are “critical of the way their country is run but have little interest in joining politics to change things” (Jukić 2012:1).

Without trying to lessen these statistically generated policy reports and media discourses or to minimize the hardships that many young Bosnians face, I argue that these analyses seem to be incomplete in two major ways: first, they neglect to situate these statistical narratives into their larger historical and cultural context of (post)Yugoslav societies. Second, they do not elucidate the fine yet multifaceted texture and unique agentive capacities – including withdrawal and nonparticipation – of unemployed youth.

Building on 18 months of ethnographic fieldwork in postwar and postsocialist Bosnia-Herzegovina (2005-2006), this article descends

ординарните животи на младите во БиХ, посебно од руралните краишта, со намера да ги осветли, преку користење на аналитиката на *социјалниот живот во исчекување*, нивните секојдневни емотивни и телесни искуства со невработеноста. Тука посебно се осврнувам на податоците прибрани во текот на четири месеци (септември 2006 год. до декември 2006 год.) кои ги поминав во еден осиромашен град во северозападна Босна кој јас го нарекувам Бјело Брдо, и посебно во неговото единствено средно училиште. Токму во Бјело Брдо и околните села најдобро увидов како континуираната состојба на невработеност и немањето надеж за подобра иднина „сега и овде“ ја вообликува комплексната релација на младината со нивната поствоена држава. По-конкретно, во понатамошниот текст ќе ја илустрирам тенденцијата на младите да се исклучат од каква било јавност со намера да преминат во „хибернација“ или чекање, на тој начин штедејќи ја својата политичка и економска енергија за подобар живот на друго место. Пред на читателот да му понудам трогателен опис на искуствата на исчекување на невработената младина, накратко ќе ја објаснам пошироката социо-политичка позадина во која се развиваше оваа етнографија, контекстот на „дуплата транзиција.“

into the (extra)ordinary lives of young, especially rural, Bosnians, in order to illuminate the contours of the „social life of waiting“ – a multilayered, shared, informed and embodied process of semi-deliberate suspension in the shared present. The social life of waiting thus refers to the youth’s everyday visceral and bodily experiences of unemployment and political withdrawal. In order to ethnographically depict these processes, in what follows I focus on the data collected during four months (September 2006 through December 2006) that I spent in an impoverished northwestern Bosnian town that I call Bijelo Brdo. It is in Bijelo Brdo and its surrounding villages that I was able to see, most clearly, how the perpetual unemployment and the lack of hope for a better future “here and now” shape youth’s troubled relationship to their postwar state. More specifically, in what follows I illustrate youth’s tendency to *isključiti se* (shut off or turn off) from any public in order to engage in the activity of “hibernating” or waiting, thus preserving their political and economic energies for a better life elsewhere. Before I offer to the reader the moving descriptions of unemployed youths’ experiences of joblessness as the politics and poetics of waiting, I shortly explain the larger socio-political background into which this ethnography unfolded – the context of a “double transition.”

Војната и дуплата „транзиција“

Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) (1943-91) изникна од Втората светска војна под лидерство на харизматичниот комунистички лидер Јосип Броз Тито и неговата идеологија на „братство и единство,“ која пропагираше дека сите југословенски етнички групи треба да коегзистираат во мир и хармонија, и покрај препознатливите разлики помеѓу нив. СФРЈ беше федерација на шест републики: Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија (со две автономни покраини Косово и Војводина), Црна Гора и Македонија. По смртта на Тито во 1980 год., и како одговор на распаѓачките социјалистички режими во цела Источна Европа, тензиите помеѓу републиките, кои имаа историски корени и беа политички мобилизирани, кулиминираа со декларација на независност прогласена од Словенија и Хрватска во јуни 1991 год. Истовремено, Српското националистичко раководство предводено од Слободан Милошевиќ сакаше да го задржи, под какви било околности, сето српско население во рамките на една земја. Како резултат на ова, Милошевиќ ги отфрли барањата на Словенија и Хрватска за одделување од СФРЈ, со оглед на тоа што овој чекор би ја загрозил позицијата на српските малцинства во

The War and the Double “Transition”

The Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) (1943-91) emerged from the WWII under the leadership of its charismatic communist leader, Josip Broz Tito and his ideology of „brotherhood and unity,“ which proposed that all Yugoslav ethnic groups should peacefully and harmoniously coexist despite the recognized differences among them. SFRY was a federation of six republics: Slovenia, Croatia, Bosnia-Herzegovina, Serbia (with two autonomous regions Kosovo and Vojvodina), Montenegro, and Macedonia. After the death of Tito in 1980, and as a response to the crumbling socialist regimes throughout Eastern Europe, historically rooted and politically mobilized tensions among the republics culminated in a declaration of independence by Slovenia and Croatia in June of 1991. Simultaneously, the Serbian nationalistic leadership, headed by Slobodan Milošević, wanted to keep, under any circumstance, all Serb populations within one country. As a result, Milošević dismissed Slovenia and Croatia’s calls for separation from the SFRY, since this move would jeopardize the position of Serbian

новите држави, посебно во Хрватска, која во тоа време имаше значителен број на српско население. Наместо тоа раководството на СФРЈ во кое доминираа Србите го поддржа одржувањето на една Југославија, со Српска хегемонија во неа. Кога почнаа да стасуваат повици за полагаба конфедеративна држава од претставниците на југословенските републики Босна - Херцеговина и Македонија, лидерите на Србија одбија да преговараат за можноста за конфедерација.

Независно од овие тензии во однос на правата на народите и републиките за суверенитет кои се натпреваруваа меѓу себе, Словенија и Хрватска беа признати за независни држави од страна на пошироката меѓународна заедница (Woodward 1995). По декларирањето и меѓународното признавање на независноста од страна на Словенија и Хрватска, и по војните кои се случија во овие, сега независни држави, помеѓу новите држави и Југословенската народна армија - ЈНА, Босна и Херцеговина се најде во положба во која мораше да избира помеѓу независност (која ја поддржуваа мнозинството од Босанските Муслимани и Хрватите) и останување во Југословенска федерација (кое го заговараше мнозинството од Српското население. Во февруари 1992 се одржа референдум за независност од Југославија, кој го бојкотираше најголемиот дел од Србите. Независно од

minorities in the new states, especially in Croatia, which at that time had a significant Serbian population. Instead, the Serb-dominated SFRY leadership supported the maintenance of one Yugoslavia, and Serb hegemony within it. When calls for a looser, confederate state came from the representatives of the Yugoslav Republics Bosnia-Herzegovina and Macedonia, Serbia's leaders refused to negotiate the possibility of confederation.

Regardless of these tensions around the competing issues of nations' and republics' rights to sovereignty, Slovenia and Croatia were recognized as independent states by the wider international community (Woodward 1995). After the declarations and international recognition of independence by Slovenia and Croatia, and the wars that took place in these now independent states between the new states and the Yugoslav People's Army (Jugoslovenska Narodna Armija, JNA), Bosnia-Herzegovina found itself in a position where it had to choose between independence (supported by majority Bosnian Muslims and Croats) and remaining in the Yugoslav federation (supported by majority Serb population). In February 1992, a referendum for independence from Yugoslavia took place, which was boycotted by the major-

бојкотот, Босна и Херцеговина стана независна држава на 6 Април 1992. Истиот ден кога Босна-Херцеговина беше официјално признаена, Српските паравоени единици и ЈНА го нападнаа главниот град на Босна – Херцеговина, Сараево, и започнаа војна во Босна-Херцеговина. Војската на самопрогласената Српска република на Босна и Херцеговина, помогната со војска и оружје од Србија, успеа да освои скоро 70% од територијата на земјата до крајот на 1993 (Malcolm 1996: 238). Тие исто така ги нанесоа и некои од најбруталните насилнички напади извршени над неспрско население. Дополнително, кон крајот на 1992, отпочна војна помеѓу претходно сојузничките војски на Хрватите и Бошњациите³ во централна Босна-Херцеговина, што предизвика дополнително крвопролевање, посебно во 1993 (Malcolm 1996).

По повеќе од три години безуспешни преговори, крвави конфликти, преку 100.000 мртви и 1,5 милиони раселени лица бегалци, на 14 декември 1995 год. беше потпишан Дејтонскиот мировен договор со што се стави крај на војната во Босна и се внесе консociјалниот модел на демократија. Иако заговараше дека цели кон помирување, демократија и етнички плурализам, според критичарите Договорот го озакони етничкото делење на Босанските Срби, Босанските Хрвати и Бошњациите (Chandler 1999). Дого-

ity of Serbs. Regardless of the boycott, Bosnia-Herzegovina became an independent state on April 6, 1992. On the same day that Bosnia-Herzegovina was officially recognized, Serbian paramilitary units and JNA attacked Bosnia-Herzegovina's capital, Sarajevo, and initiated a war in Bosnia-Herzegovina. The army of the self-proclaimed Serbian Republic of Bosnia and Herzegovina, with the help of men and weapons from Serbia, succeeded in conquering close to 70% of the country's territory by the end of 1993 (Malcolm 1996: 238). It also perpetrated some of the most brutal acts of violence exercised against the non-Serb populations. In addition, towards the end of 1992, the war between previously cooperating armies of Croats and Bosniaks erupted in central Bosnia-Herzegovina, causing additional bloodshed, especially in 1993 (Malcolm 1996).

After more than three years of failed negotiations, bloody conflict, over 100,000 deaths, and the displacement of 1.5 million people as refugees, on December 14, 1995, the Dayton Peace Agreement brought an end to the Bosnian war and inserted the consociational model of democracy. While claiming to have reconciliation, democracy, and ethnic pluralism as its objectives, in the eyes of its critics the agreement in-

ворот ја подели земјата на два ентитета: Федерација БиХ (ФБиХ), со 51% од територијата и мнозински населен со Бошњаци и Босански Хрвати, и Република Српска (РС), со 49% од територијата и скоро исклучиво населена од Босански Срби. Понатаму, со Договорот се подели ФБиХ на 10 кантона, со мал степен на помешаност помеѓу етничките групи.⁴

Институционализирањето на етничките групи не е новина во Босна - Херцеговина; историски етно-религиската позадина беше една од главните принципи на организирање на социјалниот и политичкиот живот (Bougarel 1996; Kasapović 2005). Историската новина е огромната територијализација на етничките групи изведена преку „етнички чистења“⁵ во текот на војната и понатаму зајакната и легитимизирана во Дејтон. Суштински е фактот што Дејтонскиот мировен договор ја зајакна и зацементира етно-националистичката (ди)визија, со оглед на тоа што ова генерираше своевидно ‘просторно одредување на држави’: идеолошко, политички и социјален механизам на територијална поделба и дисциплинирање на етнички создадените народи во Босна - Херцеговина.⁶ Оваа просторна поделеност и управување ѝ пристапува на државата како на збир од три одделни ‘етникума’ (Verdery 1994), втемелени во етнички хомогените територии (Bringa 2003; Campbell 1999; Chandler 1999; Jansen 2005).

scribed in law the ethnic partitioning of Bosnian Serbs, Bosnian Croats, and Bosniaks (Chandler 1999). The Agreement divided the country into two entities: the Federation of BiH (FBiH), with a 51 percent share of the territory and inhabited by mostly Bosniaks and Bosnian Croats, and the Republika Srpska (RS), with 49 percent of the territory and populated almost exclusively by Bosnian Serbs. Further, the agreement separated the FBiH into 10 cantons, with little intermixing between the ethnic groups.

The institutionalization of ethnicity is not new to Bosnia-Herzegovina; historically, ethnoreligious background was one of the main organizing principles of social and political life (Bougarel 1996; Kasapović 2005). What is historically novel however, is the overwhelming territorialization of ethnic groups which was crafted through „ethnic cleansing“ during the war and solidified and legitimized in Dayton. The fact that the Dayton Peace Agreement reinforced and cemented an ethno-nationalist (di) vision is crucial, since this generated a particular ‘spatial governmentality’ – an ideological, political and social mechanism of territorial segregation and disciplining of ethnically conceived peoples in Bosnia-Herzegovina. This spatial governmentality

Понатаму, оваа масовна етнизација на политичкиот процес и имажинација, дополнитено на сè уште живите и трауматски сеќавања од скорешната војна, остави малку простор за занимавање со социјалистичкото минато (Gilbert 2006:14). Ова отсуство на јавен дискурс за социјализмот е интересно, со оглед на поразителните ефекти кои врз осиромашениот и осакатен со војна народ ги имаше „транзицијата“ во форма на масовна приватизација на имотот во државна сопственост и постојаната елиминација на државните јавни претпријатија. И ова отсуство е исто така разбирливо, поради тоа што „промените со војната и некои од највидливите реконтекстуализации на социјалистичките форми служеле да се ‘огради’ минатото од сегашноста на начин со кој ќе се спречи да стане значаен предмет на јавна дискусија“ (Gilbert 2006 :16). Ова постојано оградување и тргање настрана на социјалистичкото минато предизвика огромни последици на начинот како (пост) социјализмот се избегнуваше и прераскажуваше, (не) се дискутираше, се третираше и се посредуваше од страна на локални и меѓународни политичари и генералната јавност (Gilbert 2006). Независно од овој „неуспех“ јавно да се проговори и да се соочиме со скриените прашања на (пост) социјализмот, социјалистичките норми и очекувања сè уште постојат во обич-

approaches the state as an assemblage of three distinct ‘ethnic collectivities’ (Verdery 1994) rooted in ethnically homogenous territories (Bringa 2003; Campbell 1998; Chandler 1999; Jansen 2005).

Furthermore, this overwhelming ethnicization of political process and political imagination, in addition to the still palpable and traumatic memories of recent war, left limited space for the engagement with the socialist past (Gilbert 2006:14). This absence of public discourses about socialism is curious, given the devastating effects that the „transition“ – in the form of massive privatization of state-owned property and perpetual elimination of state-founded public services – has had on the impoverished and war-devastated populous. This absence is also understandable, however, because „the wartime realignment and some of the most visible recontextualizations of socialist forms serve to ‘bracket’ the past from the present in ways that keep it from becoming a significant object of public discourse“ (Gilbert 2006:16). This perpetual bracketing and displacement of socialist past has had huge consequences on how (post)socialism is being unimagined and reimagined, (not) talked about, handled and mediated by local and international politicians and wider publics (Gilbert

ните животи, каде „државните социјалистички форми, националистичките вредности и формалните демократски и пазарно-базирани барања на приклучувањето во ЕУ коегзистираат и функционираат во нелагодна комбинација“ (Gilbert 2006:15). За ова зборуваат овие временски, просторни и структурни конвергентности помешани со овие конфликтни процеси и проекти, со оглед на тоа што го предизвикуваат општото линеарно претставување на „транзицијата“ од социјализам кон постсоцијализам (Gilbert 2006). Дополнително на ова, за разлика од постојните етнографски примери од остатокот од регионот кои покажуваат како обичните луѓе често ги користат социјалистичката пракса, вредности и модалитети кога се преминува од болната „транзиција“ кон капитализмот, (види, помеѓу другите, Buraway и Verdery 1999; Dunn 2004; Borneman 1997), во Босанскиот пример, повторното појавување на социјалистичките вредности честопати го предизвикува чувството на „застој, ако не и регресија“ (Gilbert 2006:17).⁷ Понатаму во оваа студија, се нурнувам во животите на младината на Бјело Брдо за да доловам како овие млади без некакви надежи се борат со нивните поствоени и постсоцијалистички дилеми.

2006). Regardless of this failure to publicly address and confront the issues of (post) socialism, the socialist norms and expectations still inform ordinary lives, where „state socialist forms, nationalist values and the formal democratic and market-based requirements of EU accession coexist and operate in uneasy combination“ (Gilbert 2006:15). These temporal, spatial and structural convergences among conflicting processes and projects are telling since they challenge the common linear representation of the „transition“ from socialism to postsocialism (Gilbert 2006). In addition, unlike the existing ethnographic accounts from the rest of the region which show how socialist practices, values and ways are frequently used by ordinary people when dealing with painful „transition“ to capitalism (see, among others, Buraway and Verdery 1999; Dunn 2004; Borneman 1992), in the Bosnian case the resurfacing of the socialist values often produces the sense of „stasis, if not regression“ (Gilbert 2006:17). In what follows, I descend into the lives of Bijelo Brdo youth in order to capture how these disadvantaged individuals grapple with their postwar and postsocialist predicament.

Бјело Брдо

Далеку од очите на меѓународните државотворци и етно-национални политички лидери на сите страни, лежи градот Бјело Брдо, мало сиромашно гратче сместено 40 милји на исток од Бихаќ, на главниот пат до главниот град на Босна, Сараево. Градот е сместен близу до интер-ентитетската граница која ја произведе војната со која се одделува ФБиХ од РС. Пред војната градот беше познат по рестрикциите со вода и по убавиот скијачки центар во близина. Денес, ова место е забравено скоро од сите и понекогаш жителите го опишуваат како слепо црево на Уна-Сана Кантонот во северозападна Босна - Херцеговина.

Жителите на општината Бјело Брдо биле воглавно Срби (околу 75%) и Муслимани/Бошњаци (околу 20 %) пред војната, со тоа што во градот живееле повеќе Муслимани, а Србите живееле претежно во околните села. Денес во градот живеат скоро еднаков број од двете етнички групи, Срби и Бошњаци. Населението брои помеѓу 3.000 и 7.000 луѓе (никој од жителите не можеше да ми каже колкумина точно живеат, а попис не е спроведен од 1991), најмногу се повратници кои живеат во градот и околните села. Во центарот на градот живеат повеќе Бошњаци а во околните села најмногу Срби. Бошњациите и Србите живеат

Bijelo Brdo

Far from the eyes of the international state-builders and ethnonational political leaders on all sides, rests the town of Bijelo Brdo, a small and insolvent town located close to the war produced inter-entity line that separates the FBiH from the RS. Before the war, the town was known for its recurrent water shortages and for a nice ski resort in its vicinity. Today, it is a place forgotten by almost everyone, and sometimes described by locals as a *slijepo crijevo* (appendix) of the Una - Sana Canton in northwestern Bosnia-Herzegovina.

The population of the municipality of Bijelo Brdo was primarily Serb (around 75%) and Muslim/Bosniak (around 20%) before the war, where more Muslims lived in the town and Serbs dominated the adjacent villages. The town's population is today almost equally divided between two ethnic groups, Serbs and Bosniaks. There are between 3,000 and 7,000 people (none of the inhabitants could tell me how many exactly, and there was no census taken since 1991), mostly returnees, living in town and the surrounding villages. While there are more Bosniaks in the center of town, villages are populated mostly by the Serbs.

едни покрај други во вој мал босански град, споделувајќи различни но испреплетени воени приказни.

Војната и крајот на социјализмот оставија многукратни физички и психолошки лузни на обата народа. Според моите соговорници, Бошњаците беле протерани од Бјело Брдо на почетокот на војната, во летото 1992 год, откако Српската националистичка партија победила на општинските избори и локалиот српски народ, посебно во селата, започнал бргу да се наоружува. По неколку месеци живот одбележан со страв и несигурност, Бошњаците биле приморани да заминат, нивното заминување го организираше војската на РС, вклучувајќи и некои од нивните дотогашни соседи, Србите од Бјело Брдо. Рано наутро еден убав ден летото 1992 год., Бошњаците биле собрани во центарот на градот и потоа спроведени до автобуси кои ги одвезле до област под контрола на Босанската војска во централна Босна. По големиот број од овие луѓе останале да живеат на периферијата на градот Травник во централна Босна - Херцеговина. Во текот на војната дел од нив останале тука, но поголемиот број го продолжиле патот кон бегалски кампови во Хрватска, а потоа Германија.⁸

Бегалската популација започнала да се враќа во Бјело Брдо откако Петтиот корпус на босанската војска го „ослободил“ градот во 1995

Bosniaks and Serbs live side by side in this small Bosnian town, and they share diverse but intermingled war stories.

The war and the end of socialism left multiple physical and psychological scars on both populations. According to the narratives of my informants, Bosniaks were forced out from Bijelo Brdo at the beginning of the war, in the summer of 1992, after the Serb nationalist party won the municipal elections and the local Serb population, especially in the villages, started to arm quickly. After several months of life marked by fear and anxiety, the Bosniaks were forced to leave – their departure was organized by the Army of the RS, including some of their former neighbors, the Bijelo Brdo Serbs. Early in the morning on a nice day in the summer of 1992, the Bosniak population was gathered in the center of town and then escorted to buses which took them to the area under the control of the Bosnian Army in central Bosnia. The majority of this population ended up living on the outskirts of the town of Travnik in central Bosnia-Herzegovina. While some of these people remained in Travnik throughout the war, the majority continued their journey to the refugee camps in Croatia and then Germany.⁸

The refugee population started to return to Bijelo Brdo after the Fifth

год. На денот на „ослободувањето,” 14 септември 1995, започнал егзодусот на старите српски семејства од Бјело Брдо како и на новодојдените Срби кои ги населиле испразнетите станови на Бошњациите, бегалци од Петтиот корпус кој ја скршил опсадата на Бихаќ и напредувал кон Бања Лука (главниот град на РС), патем уривајќи, палејќи и пљачкосувајќи ги селата. Бјело Брдо е едно од тие несреќни места. Во 2006 год, 11 години по завршувањето на војната, на многу српски села околу Бјело Брдо сè уште се видливи трагите од тоа „ослободување.“ Повеќето Срби кои побегнале пред „ослободителната“ војска, се преселиле во РС, поточно во градот Дервента. Во тој град учеле основно училиште многу од младите со кои се спријателив за време на моето истражување во градот.

Враќањето на српските бегалци во околните, историско српски села, било поуспешно од враќањето во градот. Разликата во овие образци на враќање може да се објасни со фактот дека повратниците во селата сметале дека можат да се потпрат на својата земја за да преживеат. „Урбаните“ повратници сепак морале да бараат работа која, во така осиромашен град, многу тешко се наоѓа. Дополнително, многу од бегалците од градот изградиле нови животи во градовите во РС каде нашле засолниште и не им се допаѓала идејата за враќање. Од

Corp of the Bosnian Army „liberated“ the town in 1995. On the „liberation day,” September 14th 1995, the old Bijelo Brdo Serb families and the Serb newcomers who replaced Bosniaks in their apartments started their exodus – the escape from the approaching Fifth Corp that broke the siege of Bihać and was speedily advancing towards Banja Luka (the capital of the RS), destroying, burning, and looting villages on its way. Bijelo Brdo was one of those unfortunate places. In 2006, 11 years after the end of the war, many Serb villages around Bijelo Brdo displayed clear marks of this „liberation.“ The majority of the Serbs who were running away from the Bosnian Army moved to the RS, more precisely to the town of Derвента. This is where many of the youth I befriended during my research went to elementary school.

The return of the Serb refugees to the surrounding, historically Serb villages has been more successful than the return to the town. This difference in the return patterns can be explained by the fact that the village returnees felt that they could rely on their land to survive. „Urbanites,” however, had to look for employment, which, in an impoverished town, was extremely hard to find. In addition, many of the town refugees built new lives in the RS towns in

друга страна, бегалците од селата „никогаш ме можат да се навикнат на бетон [град]“ (коментираше еден српски селанец).

Во текот на мојата истражувачка работа на терен, тензиите помеѓу Бошњаците и Србите во Бјело Брдо од време на време еруптираа во помасовно насилство, посебно во период на празници. Секојдневната возбуда и поделби помеѓу двете етнички групи се видливи и се одразуваат врз урбаната географија. Центарот на градот е сочинет од две главни улици по кои има кафулиња кои скоро подеднакво се поделени помеѓу Србите и Бошњациите. Лисац и Бр.5 се две кафулиња во сопственост и посетени само од Срби, додека Круг, Милениум и Рио се во сопственост и се посетени само од Бошњаци. Круг и Лисац се еден наспроти друг, на спотивните страни од главната улица, така што, во топлите убави летни денови, Србите и Бошњаците си разменуваат погледи преку тесната улица која ги одделува масите и просторот за седење на двете кафулиња. Одење на Срби во бошњачки локали заради разонода или обратно беше сè уште ретка пракса во 2006 год, по што често следеа озборувања и погледи од луѓето. При случаи на вака „ризично“ социјално однесување се зголемуваше тензијата помеѓу жителите. Независно од острата поделба на социјалниот простор и ваквото етнички обележано

which they took refuge, and they did not entertain the idea of return. On the other hand, the village refugees could „never get used to the cement [city]“ (Serb villager’s comment).

The everyday anxiety and division between the two ethnic groups are visible and reflected in the urban geography. The town has a center which is comprised of two main streets populated by coffee shops/ bars which are almost equally distributed between the Serbs and Bosniaks. Lisac [Fox] and No.5 are the two coffee shops owned and visited exclusively by Serbs while Krug [the Circle]; Millennium, and Rio are owned and visited solely by Bosniaks. Krug and Lisac face one another – they are located at two opposing sides on the main street, so that during long and nice summer days, Serbs and Bosniaks exchange looks over the narrow street that separates the seating areas of the two coffee shops. For Serbs to go to Bosniak places of leisure and vice versa was still a rare occurrence in 2006, often followed by gossip and people watching. When this „risky“ social behavior takes place it increases the tension among the town dwellers. Regardless of this sharp division of social space and related ethnically marked behavior, people in Bijelo

однесување, луѓето од Бјело Брдо успеваат да работат заедно и едни покрај други. Слободното време, посебно пиењето кафе и домашните посети, сепак, се најмногу етнички поделени.

*Круг и Лисац се еден наспроти друг.
(Сликано од авторот)*

Средното училиште во Бјело Брдо било значително оштетено во текот на војната. Денес училиштето е скоро целосно реновирано со помош на УСАИД,⁹ и сега е една од најдобро одржуваните установи во градот. Под будното око на училишниот директор, зградата беспрекорно се одржува и е многу тивка за установа која ја посетуваат повеќе од 250 ученици. Официјално училиштето се нарекува Мешовито средно училиште, што значи дека нуди класична (гимназиска) настава¹⁰ и насочена настава со низа насоки на специјализирано стручно образование, како што се шумарство, автомеханичарство, козметологија и други насоки. Учениците кои ги посетуваат насочените програми че-

Brdo manage to work together and next to each other. Leisure time, especially coffee drinking and home visits, however, are mostly ethnically divided.

*Krug and Lisac facing each other.
(Photo by the author)*

The high school in Bijelo Brdo, my primary research site, was badly damaged during the war. Today, the school is almost fully reconstructed with the help of the USAID,⁹ and it is one of the best well-kept institutions in town. Under the strict eye of the school's principal, the building is kept spotless and extremely quiet for hosting more than 250 students. The school is officially called Mješovita srednja škola or Mixed high school,¹⁰ which means that it combines regular grammar school with a number of vocational trainings, such as forestry, auto repair, cosmetology and other terminal high school degrees. The students enrolled in vocational training are often rural, less

сто се од руралната средина, помалку привилегирани, и обично нивните интереси се различни од оние на учениците во класичната програма. Јас поминав многу време со обеите групи, ја следев наставата во гимназиската и шумарската насока, но кон крајот на престојот почнав да поминувам повеќе време и повеќе да ја посетувам руралната младина. Оваа изложеност на различни а сепак интимно поврзани животи на младите од урбаната и руралната средина добро ме подготви критички ги посматрам описите на босанската младина кои кружеа во медиумите, политичките и академските кругови.

Концептуализирање на младината

Во текот на моите теренски проучувања стана јасно дека „младината“ како категорија на население во Босна - Херцеговина стана една од главните теми кои ја вознемируваат јавноста, мета на гласини која е високо на политичката агенда на меѓународната и локалната елита, и оттаму е главна цел на нивните политики. Од објавувањето на сепопфатната студија за младите спроведена од УНДП (2000, 2003) која се бави со ставовите на младите, меѓународните и локалните кругови на јавноста во Босна - Херцеговина се заситија од дебати за иднината на младината и со младите како

privileged, and generally different in orientation and interests than the grammar school students. I spent a lot of time with both groups, attending classes in grammar and forestry divisions, but towards the end of my stay I started to spend more time with and visit the rural youth more. This exposure to different and yet intimately connected lives of urban and rural youth prepared me well to critically engage with the portrayals of Bosnian youth which have been circulating in the media, policy and academic circles.

Conceptualizing Youth

During my fieldwork, it became obvious that „youth“ as a category of the Bosnia-Herzegovina population had emerged as one of the main topics of popular anxiety, rumors, and the international and local elite's political agenda and thus the main target of their policies. Since the publication of the comprehensive studies on youth conducted by the UNDP (2000, 2003) on young people's attitudes, the international and local public spheres in Bosnia-Herzegovina became permeated with talk about youth's future, and youth as embodiment of Bosnia's future.

отелотворение на идината на Босна. Овие дебати често беа во конфликт едни со други; од една страна многу од дискусиите се фокусираа на надежите на младината, на нејзиниот потенцијал, обврска и капацитет да ја „избави“ земјата од несреќите кои ги предизвикаа војната и лошото раководење на постарите генерации. Од друга страна, младината постојано е опишана како мрзелива, летаргична, апатична, и/или понационалистичка отколку постарите генерации. (Freedman и др. 2005:231). Скорешните антрополошки и етнографски интервенции (види посебно Greenberg 2010 и Kurtović н.д.) уште повеќе ја комплицираат оваа дихотомија помеѓу „политичкиот активизам и апатијата“ (Kurtović н.д.) и за истражување на моралната (Greenberg 2010), телесна и влијателна (Kurtović н.д.) логика која го карактеризира масовното повлекување на младината од политичко учество. Овие автори сериозно го сфаќаат неучеството како моќна аналитика за истражување на постсоцијалистичкото и поствоеното политичко ангажирање (Greenberg 2010: 42, 44). Понатаму, овие етнографски информирани приказни моќно сугерираат дека неучеството, „апатијата“¹¹ и повлекувањето од политиката не треба да се толкува како знак на индиферентност и летаргија, туку дека треба да му се пристапи како вообичаена форма на самоочувување што во-

These discourses were often conflicting; on the one side, a number of discussions focused on youth's hopes, potential, obligation, and ability to „save“ the country from the disasters caused by the war and the bad leadership of older generations. On the other side, youth have been repeatedly described as lazy, lethargic, disillusioned, and/or more nationalistic than older generations (Freedman et al. 2005:231). The recent anthropological and ethnographic interventions (see especially Greenberg 2010 and Kurtović n.d.) tend to complicate this dichotomy between „political activism and apathy“ (Kurtović n.d.) and to investigate moral (Greenberg 2010), bodily and affective (Kurtović n.d) states that underpin youth's overwhelming withdrawal from political participation. Scholars thus take nonparticipation seriously as a powerful analytic to examine postsocialist and postwar political engagement (Greenberg 2010: 42, 44). Furthermore, these ethnographically informed accounts powerfully suggest that nonparticipation, seeming „apathy“¹¹ and withdrawal from politics do not need to be interpreted as a sign of indifference, but should be approached as mundane forms of self-preservation which lead to production of a different type of a (in) active (youth) citizen (Kurtović n.d.: 23; see also Fox 2004; Greenberg 2010, 2011).

ди кон создавање на различни видови на не/активи (млади) граѓани (Kurtović н.д.: 23; види исто Fox 2004; Greenberg 2010, 2011).

„Состојбата со младите“ која е отсликана во низа извештаи, ТВ анализи, статии, весници и гласини сепак не ја третира ниту потврдува оваа етнографски отсликана сложеност. Наместо тоа, таа е притаена во вознемирувачките приказни за неволноста на младите активно да учествуваат во политичките процеси, фокусирајќи се така на недостигот на организација и иницијатива кај младите (види Jukić 2012). Овие веќе наелектризирани слики за младината уште повеќе се влошија кога се објавија статистиките од анкетата на УНДП во 2003 со податоци дека 62% од младите би сакале да заминат од земјата, а 24% би сакале да заминат и никогаш да не се вратат. Дополнителен, уште поскорешен извештај под покровителство на УН потенцира дека 77% од младината би сакале да заминат од земјата, додека 92.000 млади ја напуштиле земјата помеѓу 1996 и 2001, а во 2004 овој број ја надминал цифрата 120.000 (ОИА 2005:2).¹²

Поради овие екстремни бројки и сиви перспективи, меѓународните агенции како што се УНДП и ОБСЕ и локалните политички елити значително го ставиле фокусот на младината при презентирање на нивните социо-политички програми и агенди за иднината на државата

The „youth situation“ depicted in numerous international and local reports, TV analysis, articles, newspapers and rumors does not address nor acknowledge this ethnographically depicted complexity, however. Rather it is couched in alarming discourses about youth's unwillingness to actively participate in the political process, thus focusing on youth's lack of agency and initiative (see Jukić 2012). These already charged images of youth were exacerbated once the UNDP 2003 survey figures were released stating that 62% of youth would like to leave the country and 24% would like to leave the country never to come back. Another, more recent UN sponsored report emphasized that 77% of youth would like to leave the country while 92,000 young people left the country between 1996 and 2001, and in 2004 that number exceeded 120,000 (OIA 2005:2).¹²

Because of these startling numbers and bleak prospects, international agencies such as UNDP and OSCE, and local political elites significantly increased their focus on youth when presenting their socio-political programs and agendas about the future of the Bosnia-Herzegovina state. For example, the former High Representative, Paddy Ashdown, in 2004, put „youth,“ especially the phenomenon of the brain

Босна - Херцеговина. На пример, поранешниот Висок Претставник Педи Ешдаун (Paddy Ashdown) во 2004 „младината“ а посебно феноменот на одлив на мозоци ги смести на второ место на неговата листа на приоритети, веднаш до корупцијата.¹³ Биле разработени неколку нови иницијативи како одговор на тоа и нови суми меѓународни пари станале расположливи за одделни категории работи поврзани со младите, како што се „помирување“, „градење на демократија,“ и „млади претприемачи“ посебно преку ОБСЕ, УНДП, Нелсон Центарот за Дијалог и останати меѓународни организации кои работат во Босна - Херцеговина. Најскорешната иницијатива е Активната младинска програма на Светската Банка, преку која организацијата и нејзините партнери имаат обезбедено повеќе од 175.000 ЕУР (околу 227.000 \$) за грантови за 37 организации фокусирани на младите во целата земја (Светска Банка 2013). Во овие проекти младите, доколку ја користиме терминологијата на меѓународната политика, се опишани како „активни промотори на одржливиот развој.“ Како резултат на ова, сега има преку 250 младински организации во Босна - Херцеговина, претежно финансирани од странски организации, со многу мала поддршка од локалните влади (ОИА 2005:3).¹⁴

Пристапувајќи ѝ на (семи)руралната Босанска младина етнограф-

-drain, second on his priority list, next to corruption.¹³ Several new initiatives developed in response and new amounts of international money became available for certain type of youth related work, such as „reconciliation,“ „democracy-building,“ and „youth entrepreneurs,“ especially through OSCE, UNDP, Nelson Dialogue Center and other international organizations working in Bosnia-Herzegovina. The most recent initiative is the World Bank's Active Youth Program, where this organization and its partners have provided more than €175,000 (roughly \$ 227,000) in grants to 37 youth-focused organizations around the country (World Bank 2013). In these projects youth are portrayed as, to use the international policy terminology, „active promoters of sustainable development.“ As a result, there are over 250 youth organizations in Bosnia-Herzegovina, financed mostly by the international organizations, with a very limited support from local governments (OIA 2005:3).¹⁴

By approaching (semi)rural Bosnian youth ethnographically in their broader cultural, political and socio-economic framework, in the remaining part of this article, I look at how youth make sense of and inhibit these existential uncertainties in the context of a broken and maimed society, decimated cultural stability,

ски во пошироки културни, политички и социо-економски рамки, во останатиот дел од трудот ќе анализирам како младите ги разбираат и се прилагодуваат кон овие егзистенцијални неизвесности во контекст на едно скршено и осакатено општество, уништена културна стабилност и трауматизирана животна реалност. Поконкретно го проучувам социјалниот живот во исчекување како единствен влијателен телесен и замислен одговор кој младите го развиваат со цел да ги пребродат и „сварат“ нивните збунувачки дневни реалности, како што е невработеноста. Понатаму, ќе покажам како овој процес на активно повлекување „сега и овде“ ги врамува идеите на младите за надеж во подобра иднина, *некаде на друго место*.

Убав живот, невработеност и сиромаштија

Немањето работа и новите хоризонти на сиромаштија кои се појавуваат во Босна - Херцеговина се многу повидливи во малите градови како што е Бјело Брдо и околината, отколку во големите градови. Тежината на состојбата особено ми стана видлива додека ги читав есеите на младите од средното училиште од Бјело Брдо кои содржеа одговори на моето прашање „Што мене ми значи Босна - Херцеговина?“ Шеесет ученици од втора година (во САД 10 одд.) од шумарска-

and traumatized daily reality. More specifically, I use the social life of waiting as a unique, affective, bodily and imaginative response that youth develop in order to navigate and „digest“ their perplexing daily realities, such as unemployment. Furthermore, I demonstrate how these processes of active withdrawal from „here and now“ frame youth’s notions of hope for a better future, *elsewhere*.

Beautiful Life, Unemployment and Poverty

The lack of employment and new horizons of poverty emerging in Bosnia-Herzegovina are much more visible in small towns such as Bijelo Brdo and its surrounding areas than in big cities. The seriousness of the situation became especially visible to me while reading the answers that the youth at Bijelo Brdo high school provided in essays responding to my question „What does Bosnia-Herzegovina mean to me?“ Sixty students in the second grade (U.S. 10th grade) of vocational

та насока во училиштето скоро униформно набројаа шест главни работи: убава природа, убав, здрав живот,¹⁵ етничка омраза, корупција, невработеност и сиромаштија.

Невработеноста и сиромаштијата со нивните многукратни и различни ефекти беа споменати од сите ученици. Овие млади се опишаа како сведоци на луѓе кои биле отпуштени од претпријатија кои пропаѓале и често опишуваа како родителите им се претворале од канцелариски работници во земјоделци, мануелни работници во тешки работни услови или често, во невработени лица. Во своите одговори учениците бараа нови работни места: „во Бјело Брдо е тешко да се најде работа и би било одлично доколку се отворат нови фабрики и фирми.“ Понатаму, Сандра¹⁶ ги поврзува невработеноста и сиромаштијата со растечката депресија и суицидалните тенденции кај населението: „Тука има многу сиромашни луѓе, и во сите градови треба да има народни кујни. Треба да се зголеми вработеноста, што е најважната работа во Босна - Херцеговина. Поради немањето работа, многу луѓе размислуваат за самоубиство.“ Драгана, која често и пеш оди до училиште од селото одалечено шест милји додава и друг ефект на невработеноста и оскудицата, овој пат со родов предзнак, со зборовите „поради оваа состојба [сиромаштија], има тепање на жени во

forestry training school in Bijelo Brdo almost uniformly listed six main things: beautiful landscape, lijep, zdrav život (*beautiful, healthy life*),¹⁵ ethnic hatred, corruption, unemployment and poverty.

Unemployment and poverty, and their many and varied effects, were mentioned by all students. These youth described themselves as witnesses to people being fired from declining businesses, and they often described their parents' transformation from office workers into agricultural workers, hard manual laborers or unemployed persons. In their responses, students asked for new jobs: „in Bijelo Brdo, it is hard to find jobs, and it would be good if new factories and firms would open up.“ Furthermore, Sandra¹⁶ linked unemployment and poverty to the rise in depression and suicidal tendencies among the population: „There are many poor people here, and in all towns there should be public kitchens. There should be an increase in employment, which is the most important thing in Bosnia-Herzegovina. Because of unemployment, many people think of committing suicide.“ Dragana, who commuted, often on foot, from a village six miles away, added another (this time gendered) effect of unemployment and scarcity when she wrote „because of this situation [poverty],

семејствата, и дури и трговија со жени.”

Многу ученици пишуваат и за неповрзаноста помеѓу образованието и нивната перспектива, за која не гледаат дека училиштето нужно им помага да ја избегнат идната невработеност и корупција, како што забележува Игор: „Младите, засега, немаат иднина во Босна - Херцеговина, и не е важно кое училиште ќе го завршат, работа нема. Дали ќе завршиш универзитет, гимназија или насочено училиште, сеедно е, бидејќи има деца кои завршуваат слаби училишта но сепак успеваат повеќе бидејќи нивните познаваат некого кој е пријател со директор на установата каде сака да работи, или нешто слично.”

Приказни за невработеност, корупција и криминал како досега раскажаните беа доминантни во политичкиот и симболичкиот јазик на овие есеи. Вината за ваквите услови беше насочена кон „меѓународната заедница,“ локалните елити, но и навнатре, кон заедницата или кон самите нив. Тешките ефекти на ова разочарување го даваат главниот контекст на младите жители на Босна и Херцеговина да ја замислуваат и создаваат врската помеѓу нивната држава и општеството на начини кои се подеднакво слични и комплетно различни од социјалистичкото минато; токму исчезнувањето на стариот социјалистички систем на грижа, замислен во општ

there is also beating of women in families, and there is even trafficking of women.“

Various students also addressed a disconnect between schooling and their future prospects, where they did not see school necessarily helping them avoid future unemployment and corruption, as Igor remarks: „Youth, for now, do not have any future in Bosnia-Herzegovina, and it is not important which schools they finish, there are no jobs. If you finish university, high school, or some vocational school, it is all the same, because there are those who finish bad schools but still achieve more because their family has a friend who knows a director of the institution where he wants to work, or something similar to that.“

Stories about unemployment, corruption, nepotism and poverty, like the one depicted above, dominated political and symbolic language of these essays. The blame for these conditions was directed at the „international community,“ local elites, and within – at one’s community and, at times, at one’s self. The grave effects of this disappointment provide the main context for young Bosnians to imagine and create a relationship between their state and society in ways that are both similar and significantly different from the

контекст, ги прави овие нови форми на борба и нееднаквост тешко сварливи, оставајќи многу млади граѓани да се чувствуваат дезориентирано и разочарано од ветувањата за мир и демократија.

Во овие навидум минливи но сепак експериментално стагнациски времиња, за многу малку се обезбедени работни места во државната управа, образованието, јавните служби и здравството, места кои порано биле достапни и сигурни. Оттаму, мнозинската популација во Бјело Брдо и околината работат во дрвната индустрија или во земјоделие. Еден од учениците, Ранко, објаснува: „Луѓето кои живеат во селата имаат крави, свињи и овци, огледуваат зеленчук и овошје и некако опстануваат. Нималку не е полесно во градовите. Луѓето кои не гледаат излез мораат да работат во шумите за приватни компании, што е опасна и многу одговорна работа.“ Оние кои имаат среќа да најдат работа во малкуте фабрики за преработка на дрво во градот повторно се борат со сиромаштија, бидејќи, како што вели Дијана,: „дрвните фабрики се единственото место каде може да се најде работа, но платите доцнат по три месеци.“

Оттаму алтернативи на економско работење никнуваат во сферата на недозволената трговија, посебно во дејноста на недозволената сеча и продажба на дрва. Неколку млади момчиња од моето одделение

socialist past; it is precisely the vanishing of the old, socialist system of care, broadly conceived, that makes these new forms of struggle and inequality hard to digest, leaving numerous young citizens disoriented and disenchanting by the promises of peace and democracy.

In these seemingly transitional yet experientially stagnant times, formerly available and reliable government related jobs in education, public service, and medicine are secured for only a few. Therefore, the majority of the population in Bijelo Brdo and surrounding areas works in the wood industry or in agriculture. One of the students, Ranko, explains: „People who live in villages, they have cows, pigs, and sheep, they grow fruit and vegetables, and they survive, somehow. It is not any easier in the cities. People who cannot find any other option have to work in the woods for private companies, and that is a dangerous and very demanding job.“ Those who are lucky to get jobs in one of the few wood cutting factories in town, still suffer poverty since, as Dijana stressed: „The wood factories are the only places where there is some work, but salaries are three months late.“

Alternative economic employment thus emerges in the sphere of

повремено им помагаат на татковците во сечата, преносот и продажбата на дрва, и на тој начин си го заработуваат џепарлакот.¹⁷ Сечата често се обавува незаконски и шумата рапидно се уништува, но многу од локалното население на ова гледа како на единствениот излез од гладување. Во овој контекст, оваа периодична незаконска работа излегува како начин за преживување, оттаму е морално оправдана дејност која служи да се поправи некоја поголема, масовна неправда која луѓето на трпат. Она што е важно е дека луѓето вклучени во незаконската сеча на дрва сè опишаа како поинакви од оние кои имаат моќ, таканаречените *тајкуни*¹⁸ кои, според моите соговорници, се вклучуваат во незаконски економски дејствија без да чувствуваат каква било морална дилема. Наспроти тоа, многу од моите соговорници коментираа како екстремните услови на сиромаштија, а не алчноста, предизвикале тие да дејствуваат „неморално“ и да прифатат работа која, под „нормални“ околности, би им било срам да ја работат.

Овие искуства и нивното толкување налагаат дека наоѓањето каква било работа е морално оптеретена активност на која ѝ се дава вредност преку политичко-економскиот контекст во кој функционира. Иако повеќето ученици ја окривуваат земјата, нејзините корумпирани политичари, па дури и менталите-

illicit trade, especially in the business of illegally cutting and selling trees. Several young men in my class occasionally helped their fathers to cut, pull out, and sell wood and in that way they made some pocket money.¹⁷ The wood-cutting jobs are frequently done illicitly and forest is being rapidly destroyed, but many of the local people see it as the only way out of starvation. In this context, periodic illicit employment emerges as a survival tool, thus morally justifiable action that is used to correct some larger, massive injustices that one suffers. Importantly, the people engaging in illicit cutting of wood described themselves as different from those in power, such as *tajkuni*¹⁸ who, according to my informants, engage in the illicit economies without feeling a great deal of moral doubt. In contrast, many of my informants commented on how the extreme condition of poverty, not greed, causes them to act „immorally“ and engage in work they would, under „normal“ circumstances, find shameful.

These experiences and their interpretation suggest that finding any work is a morally loaded activity that is given value through the political and economic context in which it operates. While many students blame the country, its corrupted politicians, and even mentality of the people (see Hromadžić 2013)

тот на луѓето, (види Hromadžić 2013) за безнадежната состојба која го тера, инаку чесниот народ да се внурне во незаконито уништување на природните богатства, некои други ученици, како што е Теа, алутираат на повисоки нивоа на правичност кои ќе донесат правда, порано или подоцна: „Тука, моќта е единствено во рацете на националистичките политичари кои, со нивното крадење, ги влошуваат животите на остатокот од народот. Некои луѓе немаат за леб, а тие криминалци можат да си купат по четири-пет автомобили? На оној свет никој не понел ништо со себе. Но душата оди а тогаш Бог ќе реши кој бил чесен а кој не бил.“ Коментарот на Теа ја поврзува социјалната нееднаквост со корупцијата, но исто така одложува каква било акција или извршување на правдата на овој свет, правејќи го животното искуство подносливо истовремено избавувајќи ја младината од социополитичката одговорност за ангажирање против корумпираниот политички естаблишмент.

И додека учениците во поголемите градови може да се надеваат барем да продолжат со нивното образование на еден од универзитетите во земјата, дури и во странство, многу од младите во Бјело Брдо, посебно оние кои доаѓаат од селата, немаат надежи во продолжување на школувањето по средното

for the hopeless situation which makes otherwise honest narod (people) engage in illicit destruction of the natural treasures, others, such as Tea, hint at higher levels of righteousness that will bring about some justice, sooner or later: „Here, the power is only in the hands of nationalist politicians who, with their stealing, worsen the lives of the rest of population. Some people have no money to buy food to eat, and those criminals can buy four or five cars? No one who dies will take anything with him. But they will take their soul and then God will decide who was honest and who was not.“ Tea’s comment links social inequality to corruption; it also perhaps postpones any action or the execution of justice until the afterlife, making the lived experience tolerable while liberating youth from socio-political responsibility to engage with the corrupt political establishment.

While students in bigger towns can hope at least to continue their education at one of the universities in the country or even abroad, many of the Bijelo Brdo youth, especially those that come from the villages, do not have any hope for continuing their education past secondary school. In rural areas, even high school is out of reach for some village children. Nikola explains: „In my village there are many boys my

училиште. Во руралните области, дури и средното училиште е недостижно за некои од селските деца. Никола вели: „Во моето село има многу момчиња на моја возраст кои немаат пари и не можат да си дозволат ни автобуски билет. Тие остапуваат дома.“ Немањето можности дури и за основно образование е во драстична спротивност со социјализмот кога образованието беше еден од врвните приоритети на партијата. Дамир го начна овој парадоксален „демократски“ феномен, коментирајќи: „слушнав пред некој ден дека поранешна Југославија биле една од седумте земји во светот која правела подморници. Замислете си колку образовани луѓе сме создавале! А погледнете ги овие нови демократии, овие осакатени и премалени марионета-држави, нивната неедуцирана младина ослепена од религија, етничките поделби и недоволното образование.“ За Дамир и за многумина други учесници-набљудувачи на поствоените и постсоцијалистички распарчените југословенски општества, транзицијата кон демократија и неолиберализам повеќе се доживува како пад на животните избори и можности. Младината најмногу го чувствува овој вакуум на можности, посебно руралната младина, од кои некои се принудени да останат дома,

age that cannot go to school because they have no money for the bus ticket. They stay at home.“ The lack of opportunities for even elementary education is in drastic contrast to socialism when education was one of the party’s top priorities. Damir hinted at this paradoxical „democratic“ phenomenon, when he commented: „I learned the other day, that the former Yugoslavia was one of the seven countries in the world that made submarines. Imagine what kind of educated persons we produced! And look at these new democracies, these struggling and crippled puppet states, their uneducated youth blinded by religion, ethnicity and lack of education.“ For Damir and many other participant-observers of the post-war and postsocialist fragmented Yugoslav societies, transition to democracy and neoliberalism feels more like a decrease in life choices and opportunities. Youth feel this vacuum of opportunities the most, especially the rural youth, some of whom are forced to stay at home, uneducated and unmotivated, waiting for better times to arrive or to continue their political and economic engagement elsewhere.

The readiness with which youth linked the crumbling economic realities and increasing and conspicuous corruption to their experience

неедуцирани и немотивирани, чекајќи да дојдат подобри времиња или да продолжат на друго место со своето економско и политичко ангажирање.

Подговеноста со која младите ја поврзуваат суровата економска реалност на растечката и очигледна корупција со нивното чувство на неправда, депресија и злоупотребеност, најпрвин ме обзема. Длабочината на некохерентност, измачување, несигурност и грижа содржана во овие страници ја отсликува безнадежноста и невозможноста, егзистенцијална криза на повидок, каде длабоко родово поделените и влијателни физички состојби (и нивните отелотворени злоупотреби) стануваат „одреден вид на граница“ (Kurtović n.d.: 3). Истовремено, овие сиви перспективи создале еден поинаков вид на геонтолошка, социјална и политичка младешка субјективност и не/акција – повлекување од состојбите.

Социјалниот живот во исчекување

Со цел подобро да се разбере што значи „да се остане дома“, еден сончев и невообичаено топол ден доцна во октомври 2006, тргнав во посета на селото Клесовача¹⁹ во кое живееја многу млади момчиња и девојчиња од моето одделение. Селото го биеше лош глас онаму

of injustice, depression and lack of opportunity, overwhelmed me at first. The depth of anguish, uncertainty and anxiety that these pages displayed painted the picture of hopelessness and impossibility, approximating existential crisis, where deeply gendered and profoundly affective bodily states (and their embodied abuses) became „a certain kind of limit“ (Kurtović n.d.: 3). At the same time, these bleak prospects were productive of a different kind of ontological, social and political youth-subjectivity and (in) action—the withdrawal from the state.

The Social Life of Waiting

In order to better understand what „staying at home“ entails, on a sunny and unusually warm day in late October 2006, I set off to visit the village Klesovača¹⁹ in which many young men and women in my classes lived. The village had a bad reputation in the area I came from, since it was

од каде доаѓав, бидејќи често го опишуваа како гнездо на српските екстремисти или *Четници* кои, заедно со војската на РС и останатите паравоени сили го опколија и бомбардираа мојот град²⁰ повеќе од три години во текот на војната. Сите жители на овој град станаа бегалци кога, на крајот на војната, на 14 септември 1995, Петтиот Корпус на Босанската Армија влезе во селото, „го ослободи“ и го запали до темели. По повеќе години бегалски живот во Република Српска, српското население започна да се враќа во доцните 1990-ти.

Бев нестрплива да одам во селото, иако чувствував нервоза. Не се плашев за својата безбедност, туку од реакциите, очекувајќи дека ќе се покрене темата на скорешната војна и потоа јас ќе чувствував обврска да ги изразам своите нерешени чувства за тоа „кој кому што направил“ во текот на војната. Додека јас и Раде, српски познаник кој познаваше многу од селаните, тивко возевме накај селото, решив да не се борам со нервозата, бидејќи се плашев дека, доколку осознаев што чувствувам, ќе требаше да барам од Раде да заврти со автомобилот и да се вратиме назад.

Во селото пристигнавме околу 11:30 во петок, кога една гупа деца се враќаше од неодамна реновираното основно училиште. Излегувавме заедно со нив од училишниот двор додека тие ни објаснуваа зо-

often described as a nest for the Serb extremists or *Četnici* who, together with the Army of the RS and other paramilitary forces surrounded and bombed my town²⁰ for over three years during the war. All the people in this village became refugees at the end of the war when on September 14th, 1995, the Fifth Corp of the Bosnian Army walked through the village, „liberated it,“ and burned it to ashes. After several years of refugee life in the RS, the Serb population started to return in the late 1990s.

I was eager to go to the village, even though I was feeling anxious. I did not fear for my safety, but for my reactions, expecting that the issue of the recent war would come up and that I would feel obliged to express my unresolved feelings about „who did what to whom“ during the war. As Rade, a Serb acquaintance who knew many of the villagers, and I were quietly driving to the village, I decided not to deal with this anxiety, as I was worried that if I openly admitted how I felt, I would have had to ask Rade to turn around.

We arrived in the village around 11:30 a.m. on a Friday, as a group of kids was coming out of the newly renovated elementary school. We walked out of the school yard with them as they explained why they hesitated to leave – because they had to walk to this school six kilo-

што не им се оди – бидејќи мораат сега да пешачат шест километри назад до своите домови во селата, и така секој ден во два правци. Затоа го одолговлекуваа тргнувањето, надевајќи се дека ќе се појави некој автомобил кој би ги повезол барем дел од патот.

Училиштето и црквата која беше во близина беа единствените две јавни згради кои беа целосно реконструирани; додека една текстилна фабрика, културен центар и некои згради кои не можев да ги идентификувам стоеја разрушени и запалени како авети, со пиреј кој излегуваше од она што порано биле прозорци. Овие сцени постојано ги потсетуваа селаните за воените виори и рушења и за нивните лични страдања. Поголемиот дел од приватните куќи беа обновени, често и со помош од странски донации. Имаше мала продавница и две кафулиња/барови каде имаше малку раздвиженост.

Откога пристигнав во селото, се сретнав со наставниците од училиштето, каде заедно јадевме некои извонредно мрсни но превкусни крофни со сирење. Хигиеничарката во училиштето која ги имаше направено тие крофни се понуди да ме прашета низ селото и притоа ме канеше да влегувам во кафулињата во кои имаше само средовечни и постари мажи, по малкумина во секој локал, како пијат пиво и домашна ракија, често двете заедно.²¹ Селаните

meters each way from their homes in another village. So they were prolonging their departure, hoping that some car would emerge that could take them part of the way.

The school and the nearby church were the only two public buildings that were fully reconstructed; the textile factory, the cultural center and some building I was not able to identify stood there, ghostly and burned down, with wild grass coming through the former windows. These scenes reminded the villagers on a daily basis of the war destruction and their personal suffering. Private homes were mostly reconstructed, often with the help of foreign donations. There was one small grocery shop and two coffee shops/bars where limited activity took place.

Upon my arrival in the village I met with the teachers at the school, where we shared some greasy and tasty doughnuts topped with homemade cottage cheese. The cleaning lady at the school who made the doughnuts offered to take me for a walk through the village and she encouraged me to enter coffee shops/bars in which I only saw middle-aged and old men, a handful in each place, drinking beer and local brandy, often simultaneously.²¹ The villagers we met were surprised by my presence, my „city“ looks, and my digital camera. They reluctantly

со кои се сретнав беа изненадени од моето присуство, мојот „градски“ изглед и мојот дигитален фотоапарат. Тие со задоволство позираа за мене, понекогаш и барајќи пари за пиво за возврат на позирањето, правејќи шеги како на пример: „Сликава да не е за Хаг?²² Ме бараат таму! (смеа)“. Јас горко се смешкав, иако посакував да побегнам.

Други, пак, сакаа да знаат која сум, но пред да одговорам, хигиеничарката наместо мене одговараше „Таа е нашата Американка“ наместо да го разоткрие моето бошњачко име. Иако посакував да го изговорам моето име, еден глас во мене ми велеше „Таа нека го реши ова, нема разбирање со пијани мажи.“ Јас ја голтав мојата фрустрација и ја следев жената низ останатиот дел од селото.

posed for me, sometimes asking for some beer money in return for pictures, and making jokes such as: „Is this picture for the Hague?²² They are looking for me over there! (laughter).“ I unenthusiastically laughed as well, even though I felt like running away.

Others wanted to know who I was, and before I could answer, the cleaning lady would jump in and say „she is our Amerikanka (female for American)“ instead of disclosing my Bosniak name. Even though I felt like uttering my name, I heard a voice in my head say „Let her handle this, you cannot argue with drunken men.“ After this encounter, I obediently followed the lady through the rest of the village.

Мажи пијат во Клесовача, есен 2006. (Сликано од авторот)
Men drinking in Klesovaca, fall 2006, (Photo by the author)

Освен средовечните мажи кои се жалеа поради немањето работа или какви било други случувања во селото, видов тројца млади мажи како седат на клупа во центарот на селото, свртени наспроти остатоците од домот на културата, близу автобуската станица. Изгледаа немирно и ми кажаа дека седеле таму повеќе од два часа пред да им пристапам. На шега ги прашав дали некогаш се помрдуваат од тоа место, и тогаш еден од нив во полу-шега ми одговори: „само кога пајажината ќе натежне премногу.“ Овој коментар сите не насмеа, не допре очигледно и моќно, бидејќи „смеата ги ослободува силите вон допирот на разумот“ (Lafvebre 1995:246). Нашето „заедничко смеење“ беше симбол на солидарноста и фрустрациите кои произлегуваат од споделената состојба – нивната „избрана“ неподвижност и трагикомичната поставеност на нештата во која се случува чекањето под пајажината. Јас го нарекувам *социјален живот во исчекување* овој повеќеслоен, споделен, информиран и отелотворен процес на полунамерно одложување на работите во споделената сегашност. Откога поминав малку време со ова мала група, оптоварена од тегобноста која социјалниот живот во исчекување ја проектира во тој миг, заминав и ги оставив младите момчиња во нивната неспособност да се ангажираат и неволност дополнително да истражуваат.

In addition to the middle aged men who complained about the lack of jobs or any happenings, I saw three young men sitting on a bench in the center of the village, facing the ruins of the cultural center near the bus station. They looked restless and they told me that they had sat there for more than two hours when I approached them. Jokingly, I asked them if they ever moved from there, and one of them replied, half-jokingly: „only when the spider web becomes too heavy.“ This comment made us all laugh palpably and powerfully – our „laughing together“ was symbolic of solidarity and frustration stemming from their shared predicament –their „chosen“ immobility and its tragi-comic setting in which the social life of waiting on the spider web unfolded. After spending some time with this small group, overwhelmed by the heaviness that the social life of waiting projected into that moment, I left the young men, unable to further engage, unwilling to additionally probe.

This encounter ended our tour of the village after which the cleaning lady took me to her home where we found her husband working on a piece of wood and her son, a young man of 20, smoking, half-laying and half-sitting on the sofa covered with a decorative blanket in the living room.

Социјален живот во исчекување. (Сликано од авторот)

Social life of waiting. (Photo by the author)

Со оваа средба заврши нашата обиколка на селото а потоа хигиеничарката ме однесе во нејзиниот дом каде го затекнавме сопругот како обработува едно парче дрво и синот, младо момче на околу 20 години, залегнат на каучот пресвлечен со шарено ќебе во дневната соба, како пуши.

Јас го прашав што ќе прави до крајот на денот, а тој со насмевка

I asked him what he was going to do for the rest of the day, and he responded with a smile: E, ovako or „just the same“. He also explained that he has been waiting, on this sofa, for several months now, for his cousin to send him papire za Njemačku (documents to enter Germany on a work visa) that would enable him to leave his village forever and get a job as a truck driver in Germany.

Сопругот и синот. (Сликано од авторот)

The husband and the son. (Photo by the author)

одговори: „Еве исто ова.“ Тој дообјасни дека веќе неколку месеци чека, на истиот кауч, некој братучед да му испрати документи за Германија (потребни за влез во Германија со работна виза) по што засекогаш ќе замине од селото и ќе работи како возач на камиони во Германија.

Сите овие искуства со невработеноста, и длабокото чувство на разочараност во состојбата „сега и овде“ кои ги споделија младите момчиња со нас, наведуваат на низа димензии: родова, класна и географска, на овој социјален живот на исчекување. Телата на младите се чинеа втренчени, скоро парализирани, потпрени така на скршената клупа/пресвлечениот кауч, кое сугерира на родовите начини на кои се искусува невработеноста како неподвижност и повлекување во секојдневниот живот. Истовремено нивните сјајни очи и погледите насочени кон автобуската постојка /Германија и нивната спремност да коментираат и дури да се шегуваат за сопствената состојба го откриваат тој социјален живот на надеж дека постои подобар живот некаде на друго место. Овие пошироки хоризонти на разочараност и надеж/исчекување ја прават уште пореална и потешка за справување оваа стапачност на младите.

На заминување од селото сфатив дека немањето што да се прави е сеприсутна појава во селото. Освен вработените во училиштето, де-

These multiple experiences of unemployment and the deep sense of disappointment in „here and now“ that the young men displayed, point at multiple dimensions – such as gender, class and geography – of the social life of waiting. The young men’s bodies looked suspended, almost paralyzed, as they leaned against the broken bench and blanket-covered sofa, suggesting gendered ways in which unemployment as immobility and withdrawal is experienced in everyday life. At the same time, their shiny eyes, their gaze towards the bus stop/Germany and their readiness to comment on and even laugh about their own predicament reveal the social life of hope that there is a bolji život (better life), elsewhere. These broader and converging horizons of disappointment and hope/expectation made the young men’s current immobility much more complex and tangible than what the media and policy reports revealed, and thus heavier to bear.

As I was leaving the village I realized that the lack of things to do was ubiquitous in this village. Besides the people at the school, a dozen women working in the fields and in their homes, a group of men drinking, the postman delivering mail, and three men repairing a house, I did not see any people doing anything but sitting/leaning back, waiting, while letting the spider do the

сетината жени вработени во полињата и домовите, неколкуте групи мажи кои пијат, поштарот кој носи пошта и тројца мажи кои поправаа куќа, не видов никој друг како работи, туку само да седи/лежи, чека, „оставајќи му на пајакот да ја заврши работата.“ Откога ја завршив посетата ми станаа појасни пишаните одговори од учениците од селото, и јас ги замислив како се обидуваат да учат и да се надеваат на подобра, идинина поврзана со работа во нивната средина, каде стимулацијата им доаѓа од мажи кои пијат, исцрпени мајки и татковци кои работат сезонски, најчесто недозволени работи, за да преживеат.

Заклучок

Искуствата на младите со невработеноста, во комбинација со социјалниот живот во исчекување и дислоцирани надежи за иднина ја мотивираат младината да ја опишува демократизацијата и транзицијата кон капитализмот како корумпирана, неправедна и осиромашувачка. Под овие конкретни околности многу млади се јавуваат како немотивирани и раселени граѓани, подложни на сива економија, за кои единствените два начини за излез од парадоксот кој им го формира патот кон созревањето е иселувањето од земјата или влегување во корупција. Нивните искуства на „ту-

job. After the visit, the written answers of the students from this village made more sense, and I imagined them trying to study and hope for a better, employable future in the environment in which the stimulants come from the drinking men and seasonal, mostly illicit employment of the fathers.

Conclusion

Youth's experiences of unemployment, when combined with the social life of waiting and dislocated hopes for the future, motivate youth to describe democratization and transition to capitalism as corrupt, impoverishing and unjust. Under these peculiar circumstances, many youth emerge as unmotivated and displaced citizens, subjects to shadow economies, who see either leaving the country or embracing corruption as the only two ways out of the paradoxes that shape their road to adulthood. Their experience of the „here and now“ midway-to-democracy felt essentially stale, im-

ка и сега“ демократијата на полови-на пат се чинат неморални, бајати, неподвжини. Овие чувства предизвикуваат ужасен цинизам кај обичните Босанци во однос на иднината на една држава која е етнички поделена, во економски пад и морална корупција. Еден од производите на овој социјален вртлог е ставот на повлекување на младите кои се чувствуваат одделени од каков било политички јавен живот.

Врз основа на овие увиди, некој лесно може да заклучи дека скорешните етнички насилства на крајот од студената војна „го уништија светот“ (Scary 1985) на младите преку создавање на политичка покорност и инерција, и преку создавање хиерархии на доминација и понизност базирана врз корупција, невработеност и несигурност. Сепак, јас не гледам на повлекувањето на младите од корумпираната, меѓународно контролирана и етно-национално замислена држава чисто како на израз на апатија и летаргија. Наместо тоа, јас ги гледам како активни субјекти кои се обидуваат да ги маневрираат нивното место и улога преку политичко-економската „хибернација“ во овој контекст кој постојано се менува, е морално-збунувачки и со националистички предиспозиции, создаден од скорешната војна, крајот на социјализмот и меѓународната интервенција која сè уште трае.

movable, and immoral. These feelings strike tremendous cynicism among ordinary Bosnians about the future of the state that is ethnically segregated, economically declining, and morally corrupt. The product of this social helix is, among other things, a stance of withdrawal among the youth who feel detached from any political public.

Based on these insights, one might be tempted to suggest that youth in Bosnia-Herzegovina suffer from extreme political passivity and inertia. The statistical reports by the leading international organizations and numerous articles written by multiple media outlets reflect this bleak attitude. A careful ethnographic study of youth's experiences of unemployment, however, suggests that young people's withdrawal from the corrupt, internationally-supervised and ethnonationally conceptualized state is not a straight forward mark of apathy and lethargy. Instead, these youth are active agents trying to maneuver – through political and economic „hibernation“ and temporal and geographic imagination – their space and their role in the constantly shifting, morally confusing, and nationalism-prone context created by the recent war, end of socialism and ongoing international intervention.

Литература/ References:

Agamben, G. (1998) *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press.

Bećirbašić, B. (2006) *Mladi i izbori: Grupa aktivista okupljena oko Inicijative mladih za izbore 2006. poručuje: "Izađi i glasaj"*[Youth and Elections: Group of Activists Gathered through the Youth Election Initiative Proclaim: "Go out and vote"]. DANI 483. http://www.bhdani.com/default.asp?broj_id=483 (Web Access February 22, 2009).

Borneman, J. (1992) *Belonging in the Two Berlins: Kin, State, Nation*. Cambridge University Press.

Bougarel, X. (1996) "Bosnia and Herzegovina: State and Communitarianism" in *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, eds. Dyker, D.A. and Vejvoda, I., pp. 87-113.

Bringa, T. (2003) "The peaceful death of Tito and the violent end of Yugoslavia," in *The Death of the Father: An Anthropology in the End of Political Authority*, ed. J. Borneman. New York: Berghahn Books, pp. 63-103.

Burawoy, M. and Verdery K. (Eds.). 1999. *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Campbell, D. (1998). *National Deconstruction: Violence, Identity, and Justice in Bosnia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Chandler, D. (1999) *Bosnia: Faking Democracy After Dayton*. London: Pluto Press.

Dunn, E. (2004) *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca: Cornell University Press.

Ekiert, G., Kubik J. and Vachudova, M.A. (2007) "Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?" *East European Politics and Societies* 21(1): 1- 24.

Fox, J. E. (2004) "Missing the Mark: Nationalist Politics and Student Apathy." *East European Cultures and Societies* 18(3): 363-391.

Freedman, S. et al. (2004) "Public Education and Social Reconstruction in Bosnia and Herzegovina and Croatia," in *My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*, eds. E. Stover and H. M. Weinstein. Cambridge: Cambridge University Press.

Gilbert, A. (2006) "The past in parenthesis. (Non)post-socialism in post-war Bosnia-Herzegovina" *Anthropology Today* 22(4): 14-18

Gligorov, V. (2000) "The Role of the State in the Balkans" in *Balkan Reconstruction: Economic Aspects*. UNDP and The Ministry of Foreign Affairs of Romania. Sinaia, Romania: UNDP for Europe and CIS. Rural Poverty Portal.

Greenberg, J. (2011) "On the Road to Normal: Negotiating Agency and State Sovereignty in Postsocialist Serbia." *American Anthropologist* (113)1: 88-100.

Greenberg, J. (2010) "There's nothing anyone can do about it": Participation, Apathy and "Successful" Democratic Transition in Postsocialist Serbia." *Slavic Review* (69)1: 41-64.

Hayden, R. M. (2002) "Intolerant Sovereignties and 'Multi-Multi' Protectorates: Competition over religious Sites and (In)Tolerance in the Balkans," in *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Euroasia*, ed. C.M. Hann London and New York: Routledge.

Howard, M. M. (2003) *The Weakness of Postcommunist Civil Society*. New York: Cambridge University Press.

Hromadžić, A. (2013) "Discourses of Trans-ethnic Narod in Postwar Mostar, Bosnia and Herzegovina." *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 41(2): 259-275.

Indexmundi.2011.http://www.indexmundi.com/bosnia_and_herzegovina/youth_ages_15-24_unemployment.html (Web Access March 25, 2013).

Jansen, S.(2005) "National numbers in context: maps and stats in representations of the post-Yugoslav wars." *Identities: global studies in culture and power* 12(1):45-68.

Jašarević, L. n.d. *Intimate Debt: Health and Wealth on the Bosnian Market*. Unpublished Book Manuscript.

Jukić, E. (2012) "Report Highlights Young Bosnians' Political Apathy" *Balkan Insight*. March 12. <http://www.balkaninsight.com/en/article/young-bosnians-mistrust-politics-but-lack-initiative> (Web Access March 20, 2013)

Kasapović, M. (2005) "Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?" *Politička Misao* 42(5): 3-30.

Kurtović, L. n.d. "Limits of In/Action: Everyday Politics of Dis/Engagement in Postwar Bosnia-Herzegovina." Unpublished paper.

Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space* (1st edition 1974). Oxford: Basil Blackwell.

Malcolm, N. (1996) *Bosnia: A Short History*. New York: New York University Press.

Meriam Webster on line. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/ethnic%20cleansing> (Web Access March 19, 2013)

Mishler, W. and Rose., R. (1997) "Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies," *Journal of Politics*, 59 (2): 418-51.

NBCNEWS.com. 2009. "Bosnia's jobless rate at 43 percent and rising: Global recession could drag the European nation's economy down further" <http://www.nbcnews.com/id/29932998/#.UUX53FfAbI0> (Web Access March 17, 2003).

OIA - Omladinska Informativna Agencija (2005) *Independent Evaluation of Youth National Policy in Bosnia and Herzegovina*. from <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/wpaysubmissions/bosnia.pdf> (Web Access August 6, 2006)

Palmberger, M. (2008) "Nostalgia Matters: Nostalgia for Yugoslavia as Potential Vision for a Better Future" *Sociologija*4: 355-370.

Petrović, T. (2007) "The Territory of the Former Yugoslavia in 'the Mental Maps' of Former Yugoslavs: Nostalgia for Space." *Sprawy Narodowościowe, Seria Nova*, pp. 263-273.

Petrović, T. (2009) "When We Were Europe: Socialist Workers in Serbia and Their Nostalgic Narratives. The Case of the Cable Factory Workers in Jagodina (Serbia)" in *Remembering Communism: Genres of Representation*, ed. Maria Todorova, New York: Social Science Research Council.

The Christian Science Monitor (2002) "Young, Bosnian, and searching for a future." <http://www.csmonitor.com/2002/0724/p12s01-woeu.html/%28page%29/2> (Web Access January 5, 2014).

UNDP (2000) Human Development Report on Youth. Sarajevo: UNDP.

UNDP (2003) Youth in Bosnia and Herzegovina: are you part of the problem or part of the solution. Sarajevo: UNDP.

UNDP (2012) Young and Unemployed in Bosnia and Herzegovina. <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=3&RID=55> (Web Access March 17, 2013).

Velikonja, M. (2009) "Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-socialist Countries East European Politics & Societies 23: 535-551.

Verdery, K. (1994) "Ethnicity, Nationalism, and State-Making. Ethnic Groups and Boundaries: Past and Future." Pp. 33-58 in *The Anthropology of Ethnicity: Beyond Ethnic Groups and Boundaries*, eds. H. Vermeulen, and C. Govers. Amsterdam: Het Spinhuis.

Volčič, Z. (2007) "Yugo-Nostalgia: Cultural Memory and Media in the Former Yugoslavia." *Critical Studies in Media Communication* 24(1): 21-38

Woodward, S. (1995) *The Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*. Washington D.C.: Brookings Institution.

World Bank (2013) "World Bank Works to Improve Youth Employment in Bosnia and Herzegovina." <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2013/02/14/improving-opportunities-young-people-Bosnia-Herzegovina> (Web Access March 17, 2013).

ФУСНОТИ:

- ¹ Службеното име на државата е Босна и Херцеговина. Во овој текст примарно ја користам широко употребуваната референца „Босна - Херцеговина“ или, онаму каде стилистички е посоодветно, ја користам пократката верзија „Босна“.
- ² „Меѓународниот фактор“ (види Coles 2007) во Босна - Херцеговина различно ја дефинира младината. Некои велат дека лицата на возраст помеѓу 15-24 се дефинираат како млади луѓе (IndexMundi), а други, пак, ја дефинираат младината како лица на возраст помеѓу 18 и 32 (интервју со претставник на ОБСЕ, Mostar 2006). Оваа крута поделба на младите базирана само на возраст се противи на локалните поимања за младите, според кои едно лице е „младо“ (момче, девојче) додека не се омажи. Како резултат на ова, дури и ако мажот има над 40 години, тој сеуште е момче, под услов да е сè уште неомженет, во кој случај продолжува да живее со родителите.
- ³ На конгресот на Муслиманските интелектуалци во 1993 беше решено терминот Бошњак официјално да го замени терминот босански Муслиман како етно-национална одредница.
- ⁴ 10-те кантони во ФБиХ потпаѓат во 3 групи: 5 во кои Бошњаците се мнозинско население, 3 се мнозинско хрватски кантони, а 2 се мешани „кантони“.
- ⁵ Овој термин, за прв пат користен во контекст на војната во Босна, се воведува во дипломатскиот и политичкиот речник и оттогаш се користи за да се опишат слични процеси и на други места. Поконкретно, етничкото чистење се однесува на прогонот преку затворање, бркање од домовите или убивање на малцинствата од страна на мнозинството со цел да се постигне етничка хомогеност во една територија контролирана од мнозинството (Merriam-Webster интернет речник).
- ⁶ Тука се надоврзувам на поимот на Sally Engle Merry (2001) на просторна поделеност и управување кое таа го сфаќа како родово определен механизам на просторна сегрегација, дисциплина и казнување кое се среќава во постмодерните градови.
- ⁷ Оваа проценка не ги вклучува дискурсите на носталгија која често ги истакнува, на повеќеслојни и комплексни начини, предностите на (замисленото?) социјалистичко минато во однос на сегашните услови (види, меѓу другите, Palmberger 2008; Petrović 2007, 2009; Velikonja 2007, 2008; Volčić 2007).
- ⁸ Обрасците на појавување на она што стана познато како „етничко чистење“ беше слично во целата земја. Главната разлика беше тоа што во регионите поблизу до Хрватска, бегалците прво биле испраќани во бегалски кампови во Хрватска, а потоа сместувани во други земји кои биле согласни да ги прифатат бегалците или на временна основа (пр. Германија) или на постојана основа (т.е. САД, Канада и Шведска). Најголемото мнозинство од босанските бегалци беа Бошњаците.
- ⁹ УСАИД е еден од најголемите донатори во Босна - Херцеговина. Помеѓу 1996 и 2000, организацијата донирала 890 милиони УСД во помош, посебно за обновување на инфраструктурата уништена од војната, и за помош на програми со кои би се олеснило враќањето на бегалците. Помеѓу 2000 и 2005, УСАИД донирала дополнителни 200 милиони УСД за поддршка на враќањето на малцинствата, за помош на економското реструктурирање и за помош при градење на демократските институции. <http://www.usaid.ba/Strategy%20for%20web%202005.pdf>
- ¹⁰ Класична настава е средно училиште кое става акцент на класичното образование, обично со предмети како старогрчки или латински јазик.
- ¹¹ Многу од литературата за пост-социјалистичката политичка култура некритички ја акцентира апатијата на граѓаните (види, меѓу другите, Ekiert, Kubik и Vachudova 2007; Howard 2003; Mishler и Rose 1997)
- ¹² Извештајот исто така ги наведува главните причини зошто младината сака да замине од земјата: „1) не-ефикасен образовен систем, 2) невработеност, 3) немање перспектива и 4) нестабилна политичка ситуација“ (ОИА 2005:2). Истата студија укажува на исклучително високата стапка на невработеност кај младите, помеѓу 45% и 65% (ОИА 2005:2).

¹³ Лична комуникација со Paddy Ashdown. Сараево, јули 2002 год.

¹⁴ Овие приказни за неактивност на младите и желбата да се заине под какви било околности доаѓаат наспроти ретките приказни за младински активизам. На пример, до 2006 год, 15 невладини младински агенции активни во 75 локалитети на Босна - Херцеговина основаа мрежа под слоганот „Пет до дванаесет – крајно време да ја преземете иднината во сопствени раце“ (Bećirbašić 2006b:32). Низа младински организации користеа мирољубиви стратегии, како што се популарните младински здруженија „Доста е,“ потоа „Младинско движење“ или програмата „Размрдај ја земјата“ организирана од Младинската Информативна Агенција (Bećirbašić 2006b:32). Други групи, пак, многу посилено навлегоа во јавниот простор. Еден пример за ова е таканаречената „Шарена револуција“ од септември 2006, кога една мала група претежно машки членови на младинската организација „Туто Комплето“ од малиот град Какањ близу Сараево пристигна пред зградата на Претседателството во Сараево и започна да фрла боја на зградата, нарушувајќи го имотот боејќи го со разни бои. „Шаренилото“ во „Шарената револуција“ е симболично, како што објаснува еден од лидерите: „Сметаме дека не смеаме да дозволиме револуциите на Франција или Унгарија да се случат во Босна - Херцеговина, барем не на почетокот, бидејќи нашата социјална состојба е таква што чуѓето нема да можат да се справат со таквата состојба и би било преопасно. Токму затоа сакаме понежен облик на револуција: Шарената револуција е симболична на многу начини, од самата боја преку мулти-култи“ (Bećirbašić 2006). [Мулти-култи, или понекогаш изговорено како мулти-мулти, се однесува на „инсистирањето на меѓународната заедница на мултиетничка, мултирегиозна, мултијазична и толеранција на мулти-сексуалниот идентитет“ (Hayden 2002:169)]. Преку својот „мек“ револуционерен начин, младите побараа бојкотирање на изборите, и инцидентот ескалираше кога политичките службеници задолжени за обезбедување на зградата ги сопреа и ги притворија неколку часа. Иако само петмина од ова младинска група зедоа учество во „револуцијата,“ оваа акција ја потресе јавноста и привлече значително медиумско внимание. Сликите на „шарената“ зграда на Претседателството во Сараево со недели кружеше по сите главни ТВ станици и весници. Летаргичната младина, сите мажи, конечно кренаа „глас“ против незадоволството со политиката во земјата. „Шарената револуција“ го нотираше бесот на младите, нивната подготвеност да реагираат и, макар привремено, го предизвика популарното сфаќање за апатична и летаргична босанска младина. (За интересна анализа на еден друг, пошироко распространет граѓански протест кој изникна како одговор на трагичната смрт на Денис Мрњевац, 16-годишен ученик кој беше прободен и претепан до смрт во трамвај во Сараево на 5 февруари 2008, види Kurtović, н.д.)

¹⁵ Многу ученици споменаа дека природната недопрена убавина на Босна и чистата вода се некои од работите кои ги сакаат во врска со нивната земја. Тие исто така потенцираа дека Босна - Херцеговина има сè што е потребно за убав живот, вклучително добар и гостопримлив народ, но овие потенцијали се уништени поради лошо водената корумпирана и алчна локална и меѓународна политика и економија.

¹⁶ Сите имиња на соговорниците се променети со цел заштита на нивната приватност.

¹⁷ Продажба на дрва за огрев е добар бизнис, бидејќи многу од жителите на Босна користат печки на дрва за загревање во зима, дури и во големите градови. Главната причина за ова е нефункционирачкиот систем на централно затоплување уништен уште во војната во многу градови, кој сè уште чека на поправка. Поради големата побарувачка се сечат дрва од регионот на Бјело Брдо, кои понатаму се пренесуваат, често нелегално, и пошироко, во места и во ФБиХ и во РС.

¹⁸ Тајкун е неформален опис на лице кое успеало во бизнисот и се стекнало со богатство често на матен, незаконски и брз начин.

¹⁹ Клесовача е псевдоним.

²⁰ Во текот на војната поминав три и пол години живејќи под опсада во Бихаќ.

²¹ Пиењето во друштво и од рано наутро не е невообичаен ритуал помеѓу мажите во многу од босанските рурални места, посебно таму каде луѓето се економски во полоша состојба.

²² Хаг е службеното седиште на Меѓународниот трибунал за воени злосторства во поранешна Југославија каде им беше или сè уште им се суди на многумина обвинети за воени злосторства.

FOOTNOTES:

- ¹ The official name of the country is Bosna i Hercegovina or Bosnia and Herzegovina. In this text I primarily use a widely circulated referent "Bosnia-Herzegovina" or, where stylistically more appropriate, I use the shorter version "Bosnia" instead.
- ² The international staff in Bosnia-Herzegovina vary in their definition of youth while some characterize youth as those of ages 15-24 (IndexMundi) others have a different age span in mind, and they define youth as those individuals from 18 to 32 years of age (Interview with an OSCE officer, Mostar 2006). This age-based, rigid notion of youth goes against local notions of youth, where one is labeled as a "young person" (momak, cura or boy, girl) until he or she gets married. As a result, one is often called momak even if he is in his 40s, under the condition that he is still unmarried, in which case he continues to live with his parents.
- ³ At the congress of Muslim intellectuals in 1993 the terms Bosniak or Bosniac (Bošnjak) officially replaced the term Bosnian Muslim as an ethno-national signifier.
- ⁴ The 10 cantons in FBiH fall into 3 groups: 5 in which Bosniaks are the majority population, 3 Croatian-majority cantons, and 2 "mixed" cantons.
- ⁵ This term, used in the context of Bosnian war for the first time, entered diplomatic and political vocabulary and has since been used to describe similar processes elsewhere. More specifically, ethnic cleansing refers to the persecution through imprisonment, expulsion, or killing of members of an ethnic minority by a majority to achieve ethnic homogeneity in majority-controlled territory (Merriam-Webster on line).
- ⁶ Here I expand on Sally Engle Merry's (2001) notion of spatial governmentality which she understands as gendered mechanisms of spatial segregation, discipline and punishment found in postmodern cities.
- ⁷ This assessment does not include the discourses of nostalgia which often emphasize, in multifaceted and complex ways, advantages of (the imagined?) socialist past over the cover condition (see, among others, Palmberger 2008; Petrović 2007, 2009; Velikonja 2007, 2008; Volčić 2007).
- ⁸ This pattern of ethnic cleansing was similar throughout the country. The main difference was that in the regions closer to Croatia, refugees were first sent to refugee camps in Croatia, and then resettled in other counties willing to accept refugees either on a temporary (i.e., Germany) or permanent basis (i.e., U.S., Canada, and Sweden). The overwhelming majority of Bosnian refugees were Bosniaks.
- ⁹ The USAID has been one of the largest donors in Bosnia-Herzegovina. <http://www.usaid.ba/Strategy%20for%20web%202005.pdf>
- ¹⁰ Grammar school is a high school which puts an emphasis on classical education, traditionally including Greek and/or Latin.
- ¹¹ Much of the literature on postsocialist political culture uncritically highlights citizen apathy (see, among others, Ekiert, Kubik and Vachudova 2007; Howard 2003; Mishler and Rose 1997)
- ¹² The report also lists the main reasons why youth want to leave the country: "1) an inefficient education system, 2) unemployment, 3) lack of perspective and 4) unstable political situation" (OIA 2005:2). The same study pointed at the extremely high unemployment rate among youth, between 45% and 65% (OIA 2005:2).
- ¹³ Personal communication with Paddy Ashdown. Sarajevo, July 2002.
- ¹⁴ These accounts of youth's inactivity and desire to leave under any circumstance are confronted by sporadic accounts of youth activism. For example, by 2006, 15 non-governmental youth agencies active in 75 localities in Bosnia-Herzegovina formed a network with the main slogan "Five Minutes to Twelve – the final time for you to take your future into your hands" (Bećirbašić 2006:32). Numerous youth organizations used peaceful strategies, such as the popular youth associations "Enough," the "Youth Movement," or the program "Shake up the country" organized by the Youth Information Agency (Bećirbašić 2006:32). Other groups, however, stepped

out into public space much more forcefully. One example of this is the so-called "Colorful Revolution." In September of 2006, a small group of primarily male members of the youth organization Tutto Completo from a small town of Kakanj near Sarajevo arrived in front of the Presidency Hall in Sarajevo and threw paint at the building, defacing the property and making it colorful. "Colorful" in "the Colorful Revolution" is symbolic, as one of the leaders explains: "We think that we cannot allow for France or Hungary [their revolutions] to happen in Bosnia-Herzegovina, at least not at the beginning, because our social situation is such that people would not be able to handle it and it would be too dangerous. Precisely for that reason we opted for a gentler type of revolution: the Colorful Revolution is symbolic in many ways, from the paint itself through multi-kulti" (Bećirbašić 2006). [Multi-kulti, or sometimes pronounced multi-multi, stands for "the international community's insistence on multi-ethnic, multi-religious, multi-lingual, multi-sexual-identity tolerance" (Hayden 2002:169)]. In its "soft" revolutionary way, the youth called for boycotting the elections, and the incident escalated when the police in charge of the building's security confronted the youth and detained them for several hours. Even though only five members of this youth group took part in the "revolution," the action shook the public sphere, and it earned a significant amount of media attention. The images of the "colorful" Presidency Hall circulated on the main TV stations and major newspapers for weeks. The lethargic youth, all males, finally "spoke out" about their dissatisfaction with the politics in the country. The "colorful revolution" event indexed the anger of youth, their readiness to act, and it challenged, even if temporarily, the popular understanding of lethargic Bosnian youth. (For an interesting analysis of another, more wide-spread citizen protest event which emerged as a response to the tragic death of Denis Mrnjevac, a 16-year-old student who was beaten and stabbed to death on a tram in Sarajevo on February 5, 2008, see Kurtović n.d.)

¹⁵ Many students mentioned that Bosnia's natural, undisturbed beauty and clean water are some of the aspects that they love about their country. They also stressed that Bosnia-Herzegovina has all that is needed for lijep život (beautiful life) including nice, hospitable narod (people), but that these potentials are ruined by the badly run, corruption and greed driven, local and international politics and economics.

¹⁶ All names of the informants have been changed to protect their privacy.

¹⁷ Selling wood is a good business because many Bosnians population use wood burning stoves for heat in the winter, even in big cities. The main reason for this practice is that non-functional, war-destroyed central heating systems in many towns still await repair. Because of the high demand, wood from the region of Bijelo Brdo is cut, sold and transported, often illegally, to the wider area, including places in FBiH and RS.

¹⁸ Tajkun is an informal way to depict a person who succeeded in business and gained fortune in frequently vague, illicit and rapid ways.

¹⁹ Klesovača is pseudonym.

²⁰ During the war I spent three and a half years living under siege in Bihać.

²¹ Drinking publically and early in the morning is not an unusual ritual among men in many of the Bosnian rural areas, especially where people are economically less privileged.

²² The Hague is the official seat for the International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia where many alleged war criminals were prosecuted or are currently awaiting/undergoing trial.

